

РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

RELIGIOUS FACTOR IN THE INTERNATIONAL RELATIONS

Палінчак М.М.,
*доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних економічних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Кучарчик Рудольф,
*доцент,
декан факультету міжнародних відносин
Братиславського економічного університету*

Стебляк Д.М.,
*аспірант кафедри міжнародної політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті проаналізовано роль релігійного фактора в міжнародних відносинах, особливості впливу церкви та релігії на політику та взаємини країн у різних частинах світу, повернення релігії в глобальну політику. Проаналізовано мусульманський фактор у міжнародних відносинах; особливості дипломатії Ватикану та підйом глобального католицизму, роль у вирішенні міжнародних конфліктів та суперечок; основні аспекти євангелічного відродження на прикладі США, опис ролі та місця цього напрямку в політичній системі США. Визначено роль та місце глобалізації та глобальних процесів у розвитку релігійного чинника в світі; особливості впливу релігії в країнах Азії на прикладі Китаю та Індії. У статті описано роль мусульманського фундаменталізму, охарактеризовано Ісламську державу та її деструктивний вплив на світову спільноту.

Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці часто вказують на історичне значення релігії у міжнародних відносинах стосовно хрестових походів, ісламського халіфату та інших подій та громад. Однак через поширеність тези про секуляризацію та пов'язані з цим припущення просвітництва вчені політології та міжнародних відносин, зокрема, ігнорували релігію в сучасних політичних питаннях. Але багато важливих подій, які відбувалися на арені міжнародних відносин, серед яких – розпад Радянського Союзу, змусив науковців з міжнародних відносин відвернутись від ідеологічних суперечок між капіталізмом і комунізмом і звернути увагу на роль інших важливих факторів у міжнародних відносинах, у тому числі релігійних. А праця «Зіткнення цивілізацій» Семюеля Хантінгтона та події 11 вересня 2001 р. лише посилили інтерес до взаємозв'язку між релігією та міжнародними відносинами.

Ключові слова: релігія, політика, церква, мусульманський фактор, католицизм, глобалізація, міжнародні відносини.

The role of the religious factor in international relations is analyzed in the article. Features of the influence of church and religion on the politics and relationships of countries in different parts of the world. Return of religion to global politics. The Muslim factor in international relations is analyzed. Features of Vatican diplomacy and the rise of global Catholicism, role in resolving international conflicts and disputes. Basic aspects of evangelical revival in the US example, description of the role and place of this in the US political system. The role and place of globalization and global processes in the development of a religious factor in the world. Features of the influence of religion in Asian countries, such as China and India. The article describes the role of Muslim fundamentalism. The Islamic State and its destructive impact on the world community are characterized.

The main aspects of evangelical revival in the US example, a description of the role and place of evangelical rest in the US political system. The role and place of globalization and global processes in the development of a religious factor in the world. Features of the influence of religion in Asian countries, such as China, and India. The role of Muslim fundamentalism is described in the article. The Islamic State and its destructive impact on the world community are characterized.

Scholars, both domestic and foreign, often point to the historical significance of religion in international relations with regard to the Crusades, the Islamic Caliphate, and other events and communities. However, because of the prevalence of the secularization thesis and related enlightenment assumptions, scholars in political science and international relations, in particular, have ignored religion in contemporary political issues. But many important developments in the arena of international relations, including the breakup of the Soviet Union, have forced scholars of international relations to turn away from the ideological disputes between capitalism and communism and to pay attention to the role of other important factors in international relations, including religious ones. And the work of "The Clash of Civilizations" by Samuel Huntington and the events of September 11, 2001 only heightened interest in the relationship between religion and international relations, and the role of the religious factor in international relations.

Key words: religion, politics, church, muslim factor, catholicism, globalization, international relations.

Вступ та постановка проблеми. Ні у практичному, ні у теоретичному ключі неможливо вести розмову про розвиток міждержавних відносин

у більшості регіонів Земної кулі без розуміння й оцінки ролі релігійних ідей у формуванні світогляду народів, що населяють ці регіони.

На систему міжнародних відносин вплив релігій особливо чітко відстежується на функціональному рівні. Функціональна сутність релігії розкривається через усвідомлення того, що вона дає людям, які їхні життєві потреби задовольняє [1, с. 25]. У загальних рисах функціональний вияв релігії в міжнародних відносинах, іншими словами, основні функції релігії у зазначеному аспекті є такими:

- світоглядна функція релігії, яка зорієнтована насамперед на визначення місця і ролі людини у створеному Богом світі; саме ця функція визначає мету життя та життєві ідеали віруючих;

- компенсаторна функція релігії полягає у знятті напруги соціального протистояння, наприклад, через проповідування рівності всіх людей у своїй гріховності (християнство), стражданнях (буддизм), покірності (іслам). Релігії обіцяють за перенесені у земному світі страждання щасливе і заможне життя в потойбічному світі;

- виконання комунікативної функції релігії в міжнародних відносинах пов'язане з пропагуванням толерантного ставлення до єдиновірців, а в деяких релігіях – і до інших людей, що є однією з умов правдивої інтерпретації позитивного сприйняття людини людиною;

- регулятивна функція релігії в міжнародних відносинах спрямована на здійснення певного управління діяльністю, поведінкою віруючих, впорядкування стосунків між ними [1, с. 25];

- інтегруючу або дезінтегруючу функцію релігія може виконувати в світовій політиці; в рамках певного віросповідання, як правило, відбувається інтеграція, а в протистоянні різних релігійних учень, конфесій виявляється дезінтегруюча функція;

- функція трансляції культурних надбань у міжнародних відносинах полягає в підтриманні релігійних традицій із системним розвитком інших галузей культури (архітектури, музики, образотворчого мистецтва, книговидавництва тощо);

- функція легітимації релігії обґрунтовує, освячує, узаконює або засуджує деякі міжнародні відносини [1, с. 25–26].

Цей функціональний характер релігії найбільш яскраво проявляється в політичній царині з огляду на те, що релігія та церква мають вагомий вплив на міжнародні відносини та політику зокрема. І незважаючи на те, що релігія та політика відрізняються в контексті причин виникнення, механізмів формування і форм прояву, всі релігійні феномени є певними формами суспільної свідомості, що вирізняються системністю та історичним характером [1, с. 25–26].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували цю проблематику, було багато зарубіжних та вітчизняних учених. Серед яких – В. Стратіук, П. Галда, С. Хантінгтон, О. Балягузова, В. Гончаренко, Н. Черепанова,

О. Коппель, О. Пархомчук, В. Єленський, Г. Кісінджер та інші.

Мета – проаналізувати роль релігійного фактора в міжнародних відносинах.

Результати дослідження. Питання взаємозв'язку релігії та політики було актуальним завжди. Їх взаємодію можна простежити практично на будь-якому етапі історичного розвитку починаючи з давніх часів та сьогодення. Не останнє значення в цьому зіграла поява нових світових релігій, таких як:

- буддизм (від VI ст. до н.е.);
- християнство (від I ст. н.е.);
- іслам (від VII ст. н.е.).

Вагомий внесок у розвиток державно-церковних відносин зіграв Вестфальський мир, який започаткував однойменну систему міжнародних відносин і фактично заклав епоху Середньовіччя, в якій церква відігравала одну з ключових позицій [2, с. 153]. Але вплив релігії на міжнародні відносини не зник, а просто переріс в інше «амплуа».

Важлива роль релігій і в міжнародних конфліктах, як зазначає О. Саган, якщо до прикладу брати період 1989–1996 рр., більшість конфліктів, які відбулися в світі, мали внутрішньодержавний характер, який іноді поширювався на міжнародні відносини, і причини більшості з них – саме релігійні або мають релігійні ідеї, протистояння в собі (як внутрішньогрупове, так і міжгрупове) [3]. І зростання напруженості в деяких регіонах світу, таких як Близький Схід, Африка, Балкани тощо, з одного боку, і країн СНД, з іншого боку, деякою мірою пов'язані чи мають у собі релігійний чинник. Більшість конфліктів на цих територіях є локальними та ініціюються певними етнополітичними групами, які мають на меті зміни культурного, політичного, лінгвістичного чи релігійного статусу [3].

Важливість цього роду конфліктів та їх значення на арені міжнародних відносин підмітив Самуель Хантінгтон, який розкрив їх у статті в журналі *Foreign Affairs*, а потім у книзі «Зіткнення цивілізацій і перебудова світового порядку» (*The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*) 1996 р. Праця викликала найбільший резонанс за всю другу половину XX століття, вона по-новому описує політичну реальність наших днів і дає прогноз глобального розвитку всієї земної цивілізації. Самуель Хантінгтон стверджував, що конфлікти, які матимуть місце в майбутньому, будуть відбуватися не тільки через політичні чи економічні причини, але і через релігійні, культурні та етнічні причини. І будуть відбуватися на кордоні цивілізацій, сам Хантінгтон виділяє такі цивілізації:

- західну;
- конфуціанську;
- японську;
- ісламську;

- індуїстську;
- православно-слов'янську;
- латиноамериканську;
- африканську;
- буддистську [4].

М. Юргенсмейер погоджується з С. Хантінгтоном, що конфлікти в майбутнього матимуть цивілізаційний характер, але зсуває акценти у бік релігійного розколу. Продовжуючи думку С. Хантінгтона, М. Юргенсмейер створив свою «цивілізаційну» теорію релігійного націоналізму, що переміг націоналізм світський. Нині, на думку М. Юргенсмейера, саме релігійний націоналізм (проявом його є підйом фундаменталістських рухів по всьому світі) проявив себе як динамічна та могутня «ідеологія світового ладу» [5].

Одним з вагомих прикладів релігійного націоналізму є ісламський фундаменталізм [5]. На думку В. Гончаренко та Н. Черепанової, сучасний мусульманський фундаменталізм є безкомпромісним, часто фанатичним слідуванням букві Корану, що трактують «у найбільш непримиренний для «невірних» спосіб» [6]. На думку авторів, це питання є дискусійним, адже здебільшого мусульманський фундаменталізм може йти на поступки. Якщо проаналізувати історію виникнення ісламського фундаменталізму, то можна прослідкувати, що він пронизує всю історію.

Важливим є той факт, що в історії сучасних міжнародних відносин так само присутній вплив мусульманського фактора на її систему. Прикладом цього можна назвати ІДІЛ, що дестабілізував не лише Східний регіон, але і світове співтовариство зокрема. З 29 червня 2014 р. змінив назву на Ісламська держава – невизнана мусульманська терористична держава (халіфат) і міжнародна терористична, мілітаристська група напряму салафітський джихадизм.

ІДІЛ зародився як Джамаат аль-Тахід-валь-Джихад у 1999 році, який зобов'язався вірності Аль-Каїді та брав участь в іракському повстанні після вторгнення в Ірак 2003 року. У червні 2014 року група проголосила себе світовим халіфатом і почала називати себе Ісламською державою. Як халіфат, він претендував на релігійну, політичну та військову владу над усіма мусульманами у всьому світі. Його прийняття назви Ісламська держава та ідея халіфату широко піддаються критиці, оскільки Організація Об'єднаних Націй, різні уряди та основні мусульманські групи жорстоко відкидають її державність.

З огляду на це боротьбу з ІДІЛ проводило багато міжнародних організацій та держав світу. Серед міжнародних організацій, що беруть участь у коаліції проти ІДІЛ:

- Європейський Союз – більшість членів бере участь;
- НАТО – 27 членів беруть участь;

– Рада співробітництва арабських держав Перської затоки – усі шість дійсних членів і два неврегульовані члени (Йорданія та Марокко) беруть участь.

Ідеологія ІДІЛ уособлює радикальний салафітський іслам, сувору пуританську форму сунітського ісламу [7]. Мусульманські організації на зразок групи ісламських мереж (ING) в Америці висловилися проти такого тлумачення ісламу. ІДІЛ пропагує релігійне насильство і розглядає мусульман, які не погоджуються з його трактуванням, як невірних або відступників [8].

ІД, керуючись релігійною ідеологією в крайніх виражених її аспектах, підриває не лише становище на території розташування, але і в міжнародній спільноті загалом, дестабілізуючи ситуацію на Сході, наслідки якої чітко простежуються на міжнародній арені.

О. Коппель, О. Пархомчук зазначають, що тенденція до зростання ролі релігійного фактора найчастіше пов'язана зі зростанням ролі ісламського чинника [9, с. 28]. З іншого боку, український дослідник В. Єленський розглядає цю тенденцію в ширшому контексті. В. Єленський визначає серед чинників, що сприяли поверненню релігії на арену міжнародних відносин, не тільки події, які розгортаються в мусульманському світі, але і євангелічне пробудження, а також саме підйом католицизму та розвиток і поширення нерелігійних напрямів, бум їх розвитку [10].

Що ж стосується євангелічного пробудження, можна вважати новою точкою відліку обрання в 1976 р. президентом США «народженого згори» Дж. Картера, поява і зміцнення правих консервативних організацій, як наприклад «Моральної більшості». І це, як стверджує Є. Єленський, було «видимим проявом нового маршу євангелістів за домінування над країною, яку вони мали всі підстави вважати своєю». А в 1970–1980-і рр. простежується збільшення ролі релігії у внутрішньо-і зовнішньополітичному дискурсі США [12].

Іншим важливим прикладом ролі церкви в політичній системі країни є Російська православна церква в сучасній політиці, яка особливо активізувалися на території України під час Революції Гідності в Україні, отримання Томосу українською церквою. А роль Російської православної церкви в політиці Російської Федерації є значною [9, с. 28].

Також вагомий вплив конфуціанства, даосизму та буддизму на зовнішню політику КНР. Особливо вагомий вплив на китайську концепцію «глобальної відповідальної держави». І, як зазначає Г. Кіссінджер, ціннісні орієнтири Китаю протягом багатьох років практично не змінилися і дотепер ґрунтуються на морально-етичному вченні конфуціанства [11, с. 23–100].

Індуїзм, буддизм та дадаїзм вагомо впливають на зовнішню політику Індії. І звичайно, не слід

забувати про роль релігійного фактора в етноконфесійних конфліктах [9, с. 28].

Іншим не менш важливим фактором впливу релігії та церкви на міжнародні відносини є католицька церква.

Адже остання третина ХХ ст. стала також і добою піднесення в світовому католицизмі. Важливим протягом всієї історії Середньовіччя та навіть сучасності є роль Ватикану та Святого Престолу у міжнародних відносинах. Святий Престол представлений у низці міжнародних організацій. Серед яких:

- ООН;
- Міжнародне агентство з атомної енергетики (МАГАТЕ);
- Рада Європи;
- ВОО;
- СОТ;
- ЮНЕСКО;
- ОБСЄ;
- ФАО;
- та інших.

Серед найважливіших є участь Святого Престолу в ООН, її спеціалізованих установ та конференцій. Папа Римський Павло VI назвав ООН «відображенням замислу Бога, замислу трансцендентного і повного любові, спрямованого задля прогресу людської спільноти на землі». Представництво Святого Престолу в ООН має статус Постійної спостережної місії. Це означає, що Папський представник у цій інституції не має права голосу. Нині відсутність права голосу є єдиним, що відрізняє Святий Престол від статусу держав-членів ООН [14].

І з липня 2004 р. на 59-й сесії Генеральної Асамблеї ООН було прийнято резолюцію, яка підтвердила і закріпила нові права Святого Престолу і додала йому можливостей на додаток до тих, які в нього були і закріпила нові права Святого Престолу в цій організації. А саме:

- відтоді вона має право брати участь у загальних дебатах ГА ООН;
- право на відповідь;
- право проведення і поширення власних повідомлень стосовно сесій і роботи ГА ООН;
- право виступати співавтором проєктів резолюцій і рішень, які містять посилання на Святий Престол [14].

Також, крім участі у міжнародних організаціях, важливе місце посідають і двосторонні зв'язки Святого Престолу, які за понтифікату Івана Павла II особливо розширилися та розгорнули систему двосторонніх відносин з різними суб'єктами міжнародного права. Свідченням цього є активна розбудова двосторонніх зв'язків Святого Престолу у чотирьох напрямках:

- встановлення дипломатичних відносин;
- укладення двосторонніх угод;

– здійснення пасторальних та державних візитів Папою Римським;

– двосторонні контакти на високому рівні.

Так, якщо на початку понтифікату Івана Павла II у 1978 р. Святий Престол мав дипломатичні відносини із 89 країнами світу [15, с. 12], то на травень 2007 р. ця кількість уже досягла 176 держав, не враховуючи Суверенного Військового Мальтійського Ордену, Російської Федерації та Організації визволення Палестини, з якими Апостольська столиця має відносини особливого характеру [16]. Варто відзначити, що до кінця понтифікату Івана Павла II, тобто до 2 квітня 2005 р., кількість країн, з якими Святий Престол встановив дипломатичні відносини, сягнула 174. Втім, уже під час понтифікату Бенедикта XVI ця кількість досягла 176 країн.

Святий Престол має величезний спектр сили в регулюванні світової поведінки та конфліктів. Як приклад можна навести події, коли було обрано понтифіком Івана Павло II, який дезавує комунізм не тільки як політичну систему, але і як онтологічне зло, що підриває і спотворює людську сутність. Тоді Ватикан рішуче пориває з політикою невтручання в міжнародні відносини та бере активний курс на повернення Святого Престолу в світову політику. Наприкінці 1978 року Іван Павло II виступив з першою дипломатичною ініціативою, спрямованою на запобігання війни між Чилі та Аргентиною. І це був перший випадок посередництва Ватикану у вирішенні міжнародного конфлікту з 1885 р., коли було врегульовано спір між Іспанією та Німеччиною за Каролінські острови [12].

А наступного року понтифік уперше відвідує Польщу як Папа Римський, третина Польщі із захоптом зустрічала його. І у повідомленні КДБ до Політбюро ЦК КПРС було зазначено: «Багато хто з польських товаришів, спостерігаючи за папським тріумфом, визнають, що ідеологічну битву ми програли» [12].

Варто звернути увагу і на важливість релігійних діячів та їх вплив на думки та погляди мирян і державно-церковні відносини. У католицькому світі було багато таких осіб, серед них – і вже згаданий Іван Павло II, який був захисником «католицької держави польської нації» [13, с. 60].

Святий Престол сформував нові підходи щодо співпраці з іншими країнами. Адже ще після Другого Ватиканського Собору було рішуче відкинута концепція інтегризму, прихильники якої, як зазначає С. Маркевич, «прагнуть до повної кларикалізації всього життя суспільства і особистості, до абсолютного верховенства церкви над державою – спочатку в окремих країнах, а з часом у масштабі всього світу» [17, с. 24]. Тобто концепція інтегривітів передбачала повернення до середньовічної моделі відносин між світською і церковною владою, яку в умовах зменшення суспільно-політич-

ного впливу Католицької церкви неможливо було б застосувати ефективно. На зміну цій концепції прийшла реформістська, основа якої полягає в тому, що церква має верховенство та незалежність у духовних справах, а держава – у світських. Втім, церква і держава не мають залишатися осторонь одна від одної, а співпрацювати для досягнення блага кожної конкретної людини. Тобто можна стверджувати, що церква відійшла на доктринальному рівні від політичних справ і перейшла на позиції налагодження двосторонньої співпраці, що також сприяє становленню і розвитку дипломатичних відносин, налагодженню двосторонньої співпраці, особливо в країнах, де католицьке населення становить більшість. Що ж стосується

тих країн, де католики становлять меншість, то успіх Папської дипломатії можна пояснити тим, що Католицька церква за часів Івана Павла II стала більш відкритою та толерантною до діалогу, завдяки чому завоювала прихильність.

Це є доказом того, що релігія як мова, вона додає особливу силу і виразність ідеям у боротьбі з іншими ідеями, як ідентифікаційний маркер величезної демаркаційної сили, особливість, яка має неабияку силу, що може окриляти суспільство та народи на вираження своїх думок та захист їх. І інколи в таких масштабах, які мало хто очікував. З огляду на це, на думку авторів, дивним є ігнорувати чи не звертати уваги на участь релігії в політиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Палінчак М.М., Галда П.П., Лешанич М.М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах : навчальний посібник. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2015. 296 с.
2. Стратюк В.І. Релігія як фактор впливу на сучасні міжнародні відносини. *«Молодий вчений»*. № 11 (38). Листопад, 2016 р. С. 152–156.
3. Саган О. Релігія як чинник міждержавних відносин. URL: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/41025/.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 603, с.
5. Балягузова О. Релігійний фактор у міжнародних відносинах (на прикладі ісламського фундаменталізму). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/110825/12-Baljuguzova.pdf?sequence=1>.
6. Гончаренко В., Черепанова Н. Мусульманський фундаменталізм – новий фактор світової політики. *Людина і світ*. 2002. № 3. С. 55–58. URL: https://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_2002/lis_02_03/34222/.
7. Isabella Frances Teti. The “ISIS Phenomenon”. URL: <https://sites.psu.edu/academy/2016/11/06/the-isis-phenomenon/>.
8. Islamic State. URL: <https://www.nationalsecurity.gov.au/Listedterroristorganisations/Pages/IslamicState.aspx>.
9. Коппель О., Пархомчук О.. Релігійний фактор у світовій політиці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. № 1(46)/2017. С. 26–30. ISSN 1728-381
10. Еленский В.Е. Религия в глобальной политике: конец XX – начало XXI века. URL: <http://www.religiopolis.org/documents/3292-ve-elenskij-religija-v-globalnojpolitike-konets-hh-nachalo-hhi-vekov.html>.
11. Киссинджер Г. О Китае / перевод с английского В.Н. Верченко. Москва : АСТ, 2014. 635 с.
12. Еленский В.Е.. Религия в глобальной политике: конец XX – начало XXI ст. URL: <http://www.religiopolis.org/documents/3292-ve-elenskij-religija-v-globalnoj-politike-konets-hh-nachalo-hhi-vekov.html>.
13. Palinchak Nikolai, Holonič Ján. Vzťahy štátu a cirkvi v krajinách strednej a východnej európe (Sociálny rozmer religiozity a jej odraz v spoločnosti). Trebisov 2019. 190 s. ISBN 978-80-972564-3-2 EAN 9788097256432.
14. Участие Святейшего Престола в работе Организации Объединённых Наций. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/res/8/314, 1 июля 2004 г. URL: <http://www.un.org/russian/ga/58/docs/nocte/htm>
15. d’Onorio J.-B. La diplomatie de Jean-Paul II / Sous la direc. P. Cerf, 2000. P. 5–28.
16. Bilateral and Multilateral Relations of the Holy See (Bilateral relations of the Holy See as of 2003). URL: http://www.vatican.va/news_services/press/documentazione/documents/corpo-diplomatico/corpo-diplomatico_stati_elenco_en.html (verified 13.08.07).
17. Маркович С. Тайные недуги католицизма (о противоречиях в современном католицизме) / Пер. с пол. и примеч. Т.И Трифионовой. Москва : Политиздат, 1967. 168 с.